

Szemle

RÉSZVÉT ÉS SZIMBIÓZIS

– *A teremtmények arca. Tárgyak emberek, állatok. Mészöly Miklós és Pilinszky János műveinek posztantropocentrikus olvasatai.* Szerkesztette SELYEM Zsuzsa és SERESTÉLY Zalán. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2022, 184 lap –

PAP REBEKA

Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
mesterszakos hallgató

paprebeka1999@gmail.com

ORCID: 0009 0004 1594 0190

■ Mindennapos tapasztalatunkra, hogy a minket körülvevő technika mennyiben formálja át az életünket, vagy hogy mennyire fenntarthatatlan a természeti erőforrások és az állatvilág használata, a humántudományok is igyekeznek aktuális reakciókat adni és adekvát megoldásokat kínálni. Többek közt azáltal, hogy a hagyományos, vagyis a létezők hierarchiájának csúcán elhelyezkedő, kizárólagos ágenciával rendelkező ember képzele helyett másfajta humanitásban kezdenek gondolkodni.

Ehhez az újragondoláshoz igencsak termékenyen járulhat hozzá az irodalom is, amire a Kolozsváron rendezett *A teremtmények arca. Tárgyak, emberek, állatok. Mészöly 100 Pilinszky 100* konferencia is felhívta a figyelmet 2021-ben, ennek anyagát pedig azonos címmel 2022-ben jelentette meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület Selyem Zsuzsa és Serestély Zalán szerkesztésében. A konferencia célja az volt, hogy rámutasson: Mészöly és Pilinszky műveiben – a jelenünket megelőlegezve – központi szerepet tölt be az emberközpontú világ- és természetszemléleten túllépő gondolkodás. A kötet a centenáriumok egybeesésén kívül a két alkotót a második világháborús tapasztalataik és traumáik okán is egymás mellé állítja. Bár nagyon különböző poétikát és esztétikai törekvéseket képviseltek, a tanulmányok jelentős része indul ki abból a feltételezésből, hogy Mészölyt fronttapasztalatai, Pilinszkyt pedig koncentrációstábor-élménye készítette arra, hogy újra rákérdezzon: mi is az ember? A két – szinte azonos terjedelmű – részből álló könyv nagyrészt az erre a témára reflektáló művek értelmezését tartalmazza.

A *Lószemoptika* című első egység tanulmányai Mészöly műveinek bio- és zoológiai vonatkozásait vizsgálják. Szolláth Dávid „*Egyszerűen csak állat*” című szövege – egyfajta bevezetőként a további értelmezésekhez – arra a kérdésre összpön-

Literatura 49 (2023) 1

DOI: 10.57227/Liter.2023.1.9

tosít, hogy miért nehéz nem antropomorf módon elgondolni az állatokat a szerző műveiben. Ennek több okát is megjelöli: egyrészt alapvetően antropomorfizáló módon beszélünk a hétköznapi nyelvhasználatunkban az állatokról, másrészt sokszor kézenfekvő a szövegekben felbukkanó állatokat szimbólumoknak tekinteni. Ha pedig nem így gondolkodunk, és a vonatkozó szöveghelyeket az állatok felemeléseként, illetve az ember állathoz való lealacsonyításaként értelmezzük, benne maradunk az élőlények státuszára vonatkozó hierarchizáló gondolkodásban.

Márjánovics Diána „*Kiengedte a vért és kész.*” *Sötét jelek és az uralmi modell* című tanulmányában, a Mészöly-recepcióban kevésbé tárgyalt *Sötét jelek* kötet szövegeiben vizsgálja az ember–állat viszonyokat, rámutatva, hogy a kötet elbeszélései, implicit vagy explicit módon mind a háború tapasztalatáról szólnak, a bennük megjelenő állatok pedig kiszolgáltatott létezőkként, az emberi agresszió áldozataiként jelennek meg. A *Képek egy utazás történetéből* című elbeszélésben egy kutya lelövése az embergyilkosság miatt érzett büntudatot fokozza, míg a *Sziklák alatt*ban egy férfi hatalmának alárendelt nő és egy kutya alakján keresztül mutatkozik meg humán és nem humán hierarchizálatlan viszonya, valamint az erőszak domináns természete. A *Varjak* című elbeszélés Márjánovics értelmezésében a háború női traumájának a közvetítője, és ezért a *Pontos történetek, útközben* mellé állítható, hiszen abban ugyancsak megfigyelhető, hogy a női elbeszélő fenyegetettsége az állatok kiszolgáltatottságán keresztül érzékelhető.

Kovács Péter Zoltán szintén egy korai és a recepcióban kevésbé feldolgozott Mészöly-elbeszélést, a *Tragédiát* elemzi detektívtörténetként a konstruktivista értelmezői modellek alapján. *Detektívtörténet bűntény nélkül* című tanulmányának gondolatmenete szerint az elbeszélés egyszerre referál az 50-es és 60-as évek szorongatott világára, valamint a második világháborúban történetekre. A szerző észrevétele szerint a történetben megjelenő Studebaker típust sem a Gestapo, sem az ÁVH nem használta, ezáltal szimbolikus valósággréteg képződik meg a szövegben, a radikális, művészi szimbólum megfejthetlensége pedig kizökkenti az olvasói értelmezést, elbizonytalanítva abban, hogy ki is tekinthető bűnösnek, ezzel pedig megvalósítja egy elnyomó rendszer bizalmatlanságra épülő működésmechanizmusát.

Berszán István *Egészen közelről látni a dolgokat a ló két füle között* című értelmezése egészen újszerű irányból közelíti meg a *Magasiskolát*, Márjánovics e kötetbeli tanulmányával ellentétben nem hatalmi allegóriaként, a Lilikre jellemző pásztor-modell és a beraneki uralmi modell kettőseként látja azt, hanem az állat–ember-szimbiózis terepeként értelmezi a kisregényt. Szerinte a szövegbeli kísérleti telep nem a sólymok kihasználását és fogva tartását, hanem az emberi és nem emberi egyenrangúsított kapcsolatainak formáit mutatja fel. Érvelése abból a szöveghelyből indul ki, melyben a telepre érkező vendég felfigyel rá, hogy Lilik milyen különös módon üli meg a lovat, és a lovat megülve a figyelemnek milyen különös formáját fejlesztette ki. Érdekes, prediszkurzív, testi-geisztikus kommunikáció bontakozik ki a vendég és Lilik, vagyis a két ember között, mely kommunikációs forma egyébként a solymász és az állatok közötti érintkezés alapvető formája. Az ember és az állatok

világa közötti átjárhatóságot a telep két házának architektúrája is mutatja, amennyiben mind a két mesterségesen létrehozott épület szoros kapcsolatban áll a természetes „környezettel”: befúj a szél, beszűrődnek a zajok, sőt, az egyik épület falára festett madarak is a környezethez kapcsolják nemcsak a belső teret, hanem az emberi művészeti tevékenységet és a természeti jelenségeket. Berszán szerint amíg a telep az egymásra utaltság, a „cinkosság” és a szimbiózis helye, addig a rezervátum ennek az ellenkezője, az emberi világtól elkerített és az emberi beavatkozástól őrzött „természetként” működik. A rezervátum őrét, Mohayt Lilik raktárosnak nevezi a szövegben, amely a maga egészében feltárja a mézölyi gondolat radikalitását és mélységét: a természet „védelme”, a természetvédelem teszi a természetet azzá, amitől meg akarja menteni: erőforrássá a tőle elválasztva elgondolt emberi világ számára.

Szabó K. Attila *A szubjektivitás lehetőségei Mészöly Miklós Saulusában* című értelmezésének a fókuszában Saulus szubjektumának átalakulása áll, mely a kezdeti, transzcendenshez kapcsolódó törvények által meghatározott létmódtól az érzékelésen alapuló, inzultáló jelenlétnek való alárendelődés felé halad, s válik ezzel rögzítetté. Szabó K. Mészöly-esszéje nyomán Saulus korábbi állapotát a tonalitás, átalakulása utáni létét pedig az atonalitás közérzetével magyarázza. Az emberek és az állatok regénybeli üldözését az agambeni antropológiai gép működéseként értelmezi, azaz bizonyos entitások és élőlények kizárásaként abból az emberi világból, melyet a törvények határoznak meg.

A Mészöly-blokk utolsó tanulmánya Győri Orsolya *Történelem és lószemoptika* című írása, mely a *Ló-regényt* az emberi szenvedést reprezentáló állati tortúra helyett mellérendeléseként értelmezi az elbeszélést. Ez egyrészt abból adódik, hogy a *Pannon prózáról* általánosan elmondható, hogy a történetekben nincsenek fő- és mellékszereplők, minden és mindenki egyenlően fontos, vagy érdektelen. Ez igaz a *Ló-regényre* is, hiszen a néhány oldalas szöveg több száz évet ölel fel az egymás mellé rendelt lovak és emberek ideje, küzdelmei révén. A kimondatlan eszkatológiai kérdésre, hogy van-e értelme a történelemben a szenvedésüknek, Győri szerint a szöveg nem ad választ, csak várakozik a lehetséges feleletre. Hiszen a mellérendelt elemek között, logikai kapcsolat, magyarázat helyett csupán hiány van. Győri másik éles szemű meglátása, hogy Mészöly a prózaritmussal, a rövid kezdő és zárómondat által közrefogott két óriásmondattal mimetikusan mintázza a lovak megfeszített erőlködését, és kifulladását, egyben sugallja azt is, hogy újabb kör, újabb kaptató következik. Meglátása szerint a szövegnek nem célja az állatok iránt részvétet ébreszteni az olvasóban, hiszen ez egy alá-fölrendelt viszonyt feltételezne, sokkal inkább szenvtelenül kényszeríti bele a befogadót az együttérzésbe a közös – a lovak vontató és az ember olvasó – kínlódása és kimerülése révén. Győri Mészöly elbeszélésének és Andrásfalvy Bertalan dokumentációjának egymás mellé állításával igazolja, hogy az állatok gyötrelmes hajóvontatása intertextus a szövegben, vagyis a legszemélyesebbnek tűnő részek valójában tényirodalmi elemek. Az elbeszélés ezzel az eljárással is eltávolít a részvétnyilvánítástól.

Mészöly tehát a mindenkire és mindenre kiterjedő rögzített értékek elvetésével elhatárolódik a résztvétől, ahogy azt a Szigeti Lászlóval készült *Párbeszédkísérlet*¹ is elmondja. Pilinszky világszemléletéhez viszont kifejezetten közel áll a weili empátia, ahogy az a kötet második, *Kutyák és angyalok* című részének több tanulmányából is megerősítést nyer, többek között Juhász Anna Anita „*Mérd az időt / de ne a mi időnket*” című tanulmányában. Ennek középpontjában az a kérdés áll, hogy Pilinszky költészete hogyan teszi lehetővé a környezet nem emberi idejének mérését, és ez hogyan tud kapcsolatot teremteni a rajtunk kívüli idők ritmusával? A *Szálkák* kötet kapcsán érvel úgy, hogy az emberi időt mérő mozgó szerkezetekkel ellentétben a szálkák statikus jelene a nem humánhoz tartozó időt mutatja meg, ezek a töredezett jelenpillanatok pedig, az ima itt és mostjához hasonlóan, az öröklét töredékei is. Juhász Simone Weilre hivatkozva a költő világ- és emberszemlélete alapjának a minden teremtményre jellemző alávetett, fenyegetett létet tételezi, melynek egyetlen szabadsága az Istenhez való tartozás döntésében áll. Ahogy a költő *A gyerekkor fáí* című szövegében írja, a fák a közös némaságuk által osztják meg a csecsemővel a legmélyebb tudást. Juhász szerint ezt a teremtés révén létrejövő, termékeny csendben újra átélhetővé váló egység létállapotát maga a vers hozza létre. Nem az ember méri a pusztulást és a kegyetlenséget, hanem a helyszínek és terek, ezzel háttérbe szorítva az ember központi szerepét. Juhász szerint, ahogy a kvantumfizikai mérések is valamilyen hozzáférhetetlen tapasztalat megmutatására törekszenek, úgy Pilinszky költészete is tekinthető olyan kísérletnek, amely a nem emberi időtapasztalat megszerzését/megismerését szeretné felmutatni, ezzel közelebb kerülve a többi létezőhöz, felkeltve a részvétet irántuk.

Pilinszky gondolkodásának egyik alappillére, az univerzum egysége, melynek létezői közt kisebb különbség van, mint amit elsőre feltételeznénk, Selyem Zsuzsa „*Gyönyörűek vagyunk*” – *kutyák és angyalok Pilinszky-nél* című tanulmányában is hangsúlyos. Szerinte a költő egyrészt a holokauszt, másrészt az 1950-es években tapasztaltak miatt jutott el az addig érvényes emberfogalom megkérdőjelezéséig, de az újhordasokról általánosságban elmondható az antropológiai szkepszis megjelenése. Selyem úgy látja, hogy az Auschwitz után keletkezett művek általános jellemzője az állandó jelenben rekedtség, ez az időtapasztalat pedig Pilinszky verseiben az angyalok és az állatok, a „botrány és a szentség szóltan tanúinak” nem antropomorf időérzékeléséhez kapcsolódik. A *Szerelem sivataga* című vers elemzésében rámutat, hogy az állatok és az angyalok létezésének kiszolgáltatottsága és magánya a civilizációnk nyomai mellé rendelődik, ezzel nyitva utat egy új emberfogalom felé.

A kötet második részének több tanulmánya a költői megszólalás nehézségeit helyezi a fókuszba, azt, hogy az egyszerre tárgyias egyediséget ábrázoló és csendpoétikával élő nyelven keresztül hogyan jön létre ember és állat, élőlény és környezet egylényegűsége. Mekis D. János ezt a gondolatmenetet vezeti végig *A „vágóhíd melege”, a kihűlt világ és a „forró, kicsi erdő”*. *Posztantropomorfizmus és dezantropo-*

¹ MÉSZÖLY Miklós és SZIGETI László, *Párbeszédkísérlet* (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1999).

morfizmus a Pilinszky-lírában című tanulmányában, a költő nagyciklusainak egy-egy versét elemezve, (*Téli ég alatt, Kihűlt világ, Passió, Vesztőhely télen*), mutat rá, hogy Pilinszky versnyelve figuratív szinten alkotja és rendezi újra a természeti és életvilág organikus-strukturális jelenlétét.

Schein Gábor Mekishez és Juhászhoz hasonlóan ugyancsak a költő versnyelvének jellegzetességeiből indul ki: *A szintaxisok szétbontása: remény?* című írásában Pilinszky költészetét szerinte meghatározó két kérdését teszi fel: „Lehetséges-e a páriák művészete?, illetve „Az emberben megrekedt állati igénytelenség remélhet-e formát, szavakat?” – leszögezve, hogy az állati nem ember alattit jelent ez esetben, hanem egy olyan minőség jelölését, melyhez nem tartozik hozzá a nyelv általi önkifejezés. A páriák Schein szerint nem határozhatók meg pusztán egy szinonimával, hiszen a költő egyszer afáziával élő nagynénjére, Bébire értette a kifejezést, más szövegében viszont két szenvedő lóra utal vele: az egyik Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődésében* jelenik meg, a másik a Nietzsche által Torinóban látott ló. Ezek alapján Schein szerint a páriákat a kiszolgáltatottság kapcsolja össze, amiben egyaránt részesülnek a megkorbácsolt állatok és a beszéddel küzdő emberek. Pilinszky töredékes nyelve pedig ennek a megjelenítése, ami a szerző szerint szorosan összefügg a modernség nyelv-válságával. Ennek szemléltetésére Beckett *What is the Word?* című művének és Kurtág Beckett szövegéből készült zeneművének hasonlóságait veti össze Pilinszky költészetével.

Szávai Dorottya „*Az üres árok.*” *A Pilinszky-költészet poszthumán értelmezésének lehetőségéről* című tanulmánya az életmű recepciójában sűrűn emlegetett jellegzetességeket veszi sorra, melyek szerinte a költő humanizmuskritikáján túl a poszt- és dezantropológiai diskurzus kereteibe is beilleszthetővé teszik a költő művészetét. Ilyen például a már emlegetett misztikusság, az üres helyek és terek, az artikulál(hat)atlan hang jelensége, egyszerre jelen idejű és eszkatologikusan jövőorientált időképzet, az ember nélküli táj elgondolásának a fontossága, vagy a Simone Weilhez is kapcsolódó személyes személytelenség. Szávai tanulmányában is megjelenik a Pilinszky-versek apokaliptikus képeinek poszthumán olvasati potenciálja, de a kötetben Radics Viktória *Éppen zajlik* című írása az, mely legrészletesebben összekapcsolja ezt a két értelmezési irányt.

Radics személyes hangvételű, lendületes tanulmányában saját klímaszorongásából indul ki, ami az ausztrál bozóttüzekről szóló híradásokat nézve kerítette hatalmába, eszébe juttatva Pilinszky *Apokrif és Jelenések VIII. 7.* című verseinek képeit. Értelmezésében a művek közvetítik a költő „ökológiai tudattalanját”, vagy más megközelítésből, a „Föld-tudatosságát”, mi által a szerző nemcsak a légerek és lebombázott városok pusztításait, de az egész környezetre kiterjedő szenvedést is érzekelte. Pilinszky *Ittlétünkről, Néhány sorban és az Egy antológia ürügyén* című esszéi alapján ezt a költő teremtett világba vetett hitének tudja be Radics. Szerinte ez a spiritualitás egyben vallásosság és a katolicizmus radikális, nem emberközpontú újragondolását is jelenti a költő világszemléletében, mely az ember kozmikus eredetére, ember és természet elemi összetartozására mutat rá, ahogy azt az *Apokrif* záró képében a ki-

száradt Föld és a könnyek nélküli emberarc egymásra vetülése is tükrözi. Radics szerint Pilinszky lírája kozmikus részvétet sugároz az ember utáni létezés felmutatásával.

A könyv utolsó tanulmánya Csehy Zoltán *Pilinszky, a szubverzív energia* című írása, melyben a szerző a költő életművét queer szempontból közelíti meg, rámutatva olyan művekre, melyekben Pilinszky feltehető mássága tematizálódik, továbbá olyanokra, melyek a későbbi meleg költészetben a queerelés különböző technikái – mint például az imitáció, a montázsolás vagy a tudatos félreolvasás – révén nyertek új értelmezési rétegeket. Csehy queer megközelítése termékenyen járulhat hozzá a Pilinszky-recepcióhoz, viszont Kovács Péter Zoltán tanulmányához hasonlóan nem a posztantropocentrikus irodalomszemléletet felől fogalmazza meg állításait.

A *Teremtmények arca* kötet mind Mészölyt, mind Pilinszkyt saját korukat meghaladó kísérletezőkként mutatja fel, akik már jó néhány évtizeddel ezelőtt megérezték az ökoszisztéma egységébe tartozás szükségességét. Mind a háborús tapasztalatok mellé rendelt állati szenvedés, mind ember, állat és környezet egymást újraformáló kapcsolatrendszere, mind a termékeny csend teremtette nem humán érzékelés gondolata izgalmas, továbbgondolásra érdemes irányt nyit meg a két alkotó életművének az értelmezésében.